

УДК 821.161.2.09

DOI 10.31654/2520-6966-2021-17f-102-81-89

О. М. Капленко

доцент кафедри української літератури,
методики її навчання та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**Інтерпретаційна парадигма творчості
В. Домонтовича**

У статті відображено етапність формування інтерпретаційної парадигми художньої творчості Віктора Домонтовича, людини виняткових здібностей і талантів, яскравої, інтелектуальної постаті в українському науковому й літературному світі. Станом на сьогодні, звичайно ж, маємо вже більш-менш усталену академічну версію прочитання художньої творчості цього митця, адже В. Домонтович нарешті вивчається у профільних класах старшої школи. Проте шлях до справжнього Домонтовича ще триває.

Парадигма авторських концепцій бачення художніх доміант творчості письменника охоплює кілька позицій. У статті пропонувано актуалізувати погляди насамперед Ю. Шереха-Шевельова, який відносить Домонтовича до неокласиків. Зазвичай до неокласиків зараховують групу поетів – Максима Рильського, Миколу Зерова, Павла Филипівича, Освальда Бургардта (пізніше Юрія Клена) і Михайла Драй-Хмара. Проте дослідник реставрує процесуальність формування цієї групи і чітко вписує Домонтовича у цю хронологію, зазначаючи, що В. Домонтович стоїть ближче до початку групи ніж М. Рильський і М. Драй-Хмара. М. Шкандрій кодифікує В. Домонтовича як авангардиста насамперед через прагнення до зміни та деканонізації класики й визнаних авторитетів, формальні експерименти. Натомість С. Павличко відзначає певну спорідненість ідей В. Домонтовича з ідеями екзистенціалізму, адже на перше місце у творах письменника виходить конфлікт раціонального та ірраціонального начал у нашій свідомості. Дослідниця Ю. Загоруйко акцентує увагу на психологізації романів В. Домонтовича та впливах фрейдизму. Найбільш розлогими сучасними дослідженнями творчості В. Домонтовича стали монографії В. Агесвої та М. Гірняк, де дослідниці розглядають художній доробок письменника в контексті становлення й розвитку модернізму, зокрема інтелектуальної прози.

Ключові слова: В. Домонтович, інтерпретаційна парадигма, неокласики, інтелектуальна проза.

Літературознавець, етнограф, фольклорист, мовознавець, філософ, історик, археолог і водночас оригінальний прозаїк – усе це нале-

жить до характеристик людини виняткових здібностей і талантів – Віктора Домонтовича (як письменника) – Віктора Петрова (як науковця) – Віктора Бера (як дослідника) – яскравої, інтелектуальної постаті в українському науковому й літературному світі. В. Домонтович ще й досі залишається загадкою, ребусом, «своєрідним Сфінксом чи навіть Мефістофелем» [5, с. 10] української культури. Його твори ще не прочитані в повному обсязі, і їх суть недостатньо осягнута. Такі твори Віктора Домонтовича як «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус» є важливими складовими процесу доби «українського відродження».

Творчість Домонтовича у сучасному літературознавстві розглядається під призмою кількох концепцій. Одні дослідники розглядають його як неокласика, інші – як письменника-авангардиста, ще одні відносять його до когорти екзистенціалістів, і нарешті – як прихильника психологічної прози. Спробуємо оприаявити логіку цих аргументів, адже сукупно всі ці погляди наближають нас до справжнього В. Домонтовича.

Ю. Шерех-Шевельов кодифікує Домонтовича як неокласика. Зазвичай до неокласиків зараховують групу поетів – Максима Рильського, Миколу Зерова, Павла Филиповича, Освальда Бургардта (пізніше Юрія Клена) і Михайла Драй-Хмару. Рядки із сонета Михайла Драй-Хмари «Лебеді» (1928 р.) стали ніби маніфестом неокласиків:

*О, гроно п'ятірне нездоланих співців,
Крізь бурю і сніг гримить твій переможний спів.*

Віктор Домонтович у своїй «Болотяній Лукрозі», спогадах про Київ на межі другого і третього десятиріч минулого сторіччя пише про початки «неокласичної» групи: «Ще в Києві почалась співпраця й приятелювання Зерова й Филиповича. Року 1923 я, волею долі, опинився в Баришівці. З поворотом до Києва року 1923 і з переїздом восени того ж року Рильського з Романівки зав'язалася наша дружба з ним. Децто пізніше приїхав з Кам'янця Михайло Драй-Хмара. З цим коло було завершено» [3]. Отже, хронологія формування групи; як говорить Шевельов: «Зеров – Филипович – Клен – Домонтович – Рильський – Драй-Хмара» [6, с. 8]. Тож сума не п'ять, а шість. І В. Домонтович стоїть ближче до початку групи ніж М. Рильський і М. Драй-Хмара. «П'ять у сонеті Драй-Хмари окреслює кількість поетів, а не склад групи. Гроно було шестірне» [6, с. 9].

У примітці до «Розмов Екегартових з Карлом Гоцці» Домонтович подає, що це оповідання було написане для вміщення в

збірнику прози неокласиків, проєктованому Павлом Филиповичем десь 1925–1926 рр. «Це була ще одна заявка на приналежність до київської групи. Поза творчістю Домонтовича неокласичної прози не існує. Клен ішов до прози від поезії, Домонтович був прозаїк *pur sand*» [6, с. 9].

Як зазначає Юрій Шевельов, у «Болотяній Лукрозі» Домонтович підкреслює, що Гроно неокласиків «ніколи не було організацією і членів гуртка об'єднувала тільки дружба» [6, с. 18]. До того ж не було у творах гронівців і стилістичної єдності. Між вимірною пластичністю М. Зерова і «розбуялим імажизмом» [6, с. 19] М. Драй-Хмари віддаль непереступна, експресіоністичні нахили О. Бургардта-Клена ставлять його осторонь від П. Филиповича або М. Рильського.

Неокласиків об'єднувало те, що вони були вдома у світовій культурі і що вони не вірили в осяйне майбутнє. Вони любили свою «темну батьківщину», любили ірраціонально, але це була любов абстрактна, чужа сьогodнішній людині. «Вони були наскрізь урбаністичні, але їхній *urbus* їх не приймав, бо він був російський; вони писали мовою села, якого вони не могли прийняти» [6, с. 20].

«Гронівці» ніколи не вдавалися до патріотичних закликів, до чогось на зразок «яка краса відродження країни» [6, с. 20], вони «ніколи не кликали маси» [6, с. 20], вони «тих мас ані трохи не знали й не хотіли знати», вони часто були ближчі до російської культури, ніж до традиційної української, але вони вперто, безнадійно, героїчно трималися української літератури, і вони «були патріотичні не в декламації поетичної творчості, а в своїй інтелектуальній поведінці» [6, с. 21].

Характеристика грона була б неповна, якби ми не згадали ще однієї спільної риси його членів. Вони схильні до іронії, скептицизму, своєрідного фаталізму, почуття відносності явищ життя і, зрештою, просто песимізму. Вони знають надто багато, щоб вірити, і, хоч людські почуття їм аж ніяк не чужі, вони, переживаючи те чи те почуття, водночас спостерігають і аналізують його. Тут повторюється в іншій формі парадокс національної вірності. Вони є «оптимістичними у своїх вчинках» [6, с. 28], тобто у своїх творах, але й песимістичними в своїх програмах, поглядах, світовідчутті. Їхній творчий акт передусім не просто натхнення, а свідомо праця, «уперте вигладжування й вирівнювання, коротше – творче ремесло» [6, с. 35].

За всіма цими критеріями В. Домонтович з повним правом і цілковито й беззастережно належав до грона неокласиків.

На думку *М. Шкандрія*, «Домонтовича можна віднести до письменників авангардистів» [7, с. 52]. Письменники авангарду бачили себе предтечами й передвісниками нової революційної культури, активно залученими до руйнування старої та плекання нової. Це були спроби писати всупереч усталеним звичаям, аж до загибелі всіх анти-традиційних напрямків і вимушеного конформізму 30-х років. Найвидатніші революційні письменники «кидались у вир експерименту» [7, с. 52]. Три взаємопов'язані проблеми хвилювали представників авангарду в тих суперечках, які виникали всередині напрямку: можливий і бажаний ступінь формального експериментаторства в літературі, політичний радикалізм та національна складова культури.

Якщо розглядати три згадані вище поділи як автономні, але щільно взаємопов'язані течії, то авангард може бути потрактований як прагнення до зміни та деканонізації класики й визнаних авторитетів. Проте авангардисти були не зовсім вільними у своїй творчості, вони змушені були так чи інакше йти на компроміс із загальноприйнятими штампами. Відтак, своєї популярності авангард досягнув не лише через «наскоки на традиційні погляди» [7, с. 54], а й через формальний експеримент – такий, як змішування й впровадження нових жанрів (наприклад, сценарію) – що був частиною змагання за новизну.

«У повість «Дівчина з ведмедиком», – як вважає *М. Шкандрій*, – навмисне був включений уривок з *Макіавеллі*, якому критика не надала важливого значення, щоб утвердити ірраціональну природу людини і неможливість встановлення царства розуму» [7, с. 54]. Обговорюючи терор у *Макіавеллі*, *Домонтович* пише у повісті: «... не завжди любов буває м'яка і лагідна: іноді вона буває жорстока й сувора. І часто у вчинкові на перший погляд дикому і потворному, проявляється високий порив душі, відданої коханню» [4]. Це, як зауважив дослідник, «ключ до головної ідеї книжки: не контрольованість поведінки людини і суперечність між наміром і дією» [7, с. 55].

У цьому творі, надрукованому у 1928 р., письменник передбачив терор 30-х років, запроваджений під гаслом майбутнього щастя всього людства. Він також захищав естетичний підхід у часи, коли це вважалося легковажністю або шкідництвом: у творі є зашифрований коментар до вигнання митців з ідеальної держави *Платона* (під яким розуміємо *Сталінську державу*).

Також, так як це помітив і *Шевельов*, у повісті поданий іронізований збірний образ героя виробничого роману типу «*Цементу*»

Федора Гладкова. Образ поета-авангардиста також є пародійним монтажем рис кількох сучасників Домонтовича, і серед них – Велимира Хлебникова, Тодося Осьмачки та Михайля Семенка.

С. Павличко [5] відзначає певну спорідненість ідей В. Домонтовича з ідеями екзистенціалізму. Екзистенціалізм – течія у філософії, а згодом і в літературі, що особливого розвитку набула в 30–50-х роках ХХ ст. Її засновником вважається данський філософ С. К'єркегор (1813–1855). В її основі лежить питання про суб'єктивність, тобто про місце індивіда в якості одиничного суб'єкта. Головна тема екзистенціалізму – не глобальні філософські проблеми, відірвані від життя абстракції, а людина та її існування. Екзистенційність – це частка «я» (суб'єкта) у світі (об'єкті), їхні взаємини і співвідношення. Тому екзистенціалізм – це, перш за все, суб'єктивна філософія. Мислителям цього напрямку *існування* уявляється як постійне страждання, низка екзистенційних станів – нудьги (А. Камю), нудоти (Ж.-П. Сартр), страху (С. К'єркегор, К. Ясперс), тривоги (М. Гайдеггер). Власне, у цей перелік дослідниця небезпідставно вписує і стан непевності, як основне екзистенційне переживання героїв Домонтовича. Особливе значення екзистенціалісти надають пафосу смерті, «zum-tod-sei» – «буттю-зради-смерті» (у термінах Мартіна Гайдеггера). Світ абсуртний і людина в ньому зайва, «закинута в нього», «стороння». Звідси випливають ідеї бунту, спротиву безглуздю і жорстокості буття, що особливо посилилось після Другої Світової війни, оскільки більшість екзистенціалістів були французами і брали участь у Русі Опору. Звідси також походять ідеї відповідальності людини за своє існування і за свою епоху. Також одне з чільних місць у системі уявлень екзистенціалізму посідає специфічний екзистенціальний гуманізм, «чесний і трагічний аналіз людських почуттів» [5, с. 215].

Все це значною мірою притаманне творам В. Домонтовича. Вже центральна його проблема – «конфлікт раціонального та ірраціонального начал у нашій свідомості – є проблемою нашого існування, відтак – екзистенціальною проблемою. Його герої переживають цілий спектр екзистенціальних станів, серед яких тривога, нудьга, непевність, навіть невроз» [5, с. 215]. Персонажі В. Домонтовича закинуті в безглуздий раціоналізований світ, якого вони не розуміють і не хочуть розуміти, вони розгублені і страждають, бояться його і не знають, що з ним робити (як Комаха) або тікають від нього – як Варецький. Зрештою, вже те, що «вони є героями-конструкціями,

носіями ідей, вказує на екзистенціалізм в прозі В. Домонтовича» [5, с. 216], адже це теж є однією з ознак даної течії в літературі. «Для них щастя, – пише С. Павличко, – є не можливістю, як і кохання, шлюб, батьківство, насолода від праці... це глобальна філософська неможливість, що дозволяє зарахувати Домонтовича до європейських письменників-екзистенціалістів. Як екзистенціаліст Домонтович міркує про сутність людини, поставленої поза історією і суспільним буттям, про множиність її ідентичності, проплинність часу та релятивність істини, про абсурдність життя та нездійсненність свободи» [5, с. 216]. Герої В. Домонтовича є частиною його самого, голосами його свідомості втіленими в літературні персонажі, адже, за словами самого письменника, «пишучи про інших, ми завжди пишемо тільки про самих себе». А. Бергсон, засновник інтуїтивізму, вважав, що пізнати світ можна, лише пізнавши себе; необхідно йти від самопізнання до світопізнання. Доречно також буде згадати і про «літературу абсурду» (Беккет, Йонеско, Адамов, Пінтер та ін.), яка близько стоїть до екзистенціалізму і «елементи якої простежуються у творчості Домонтовича; як приклад можна навести блискучу вставну новелу з «Доктора Серафікуса», в якій Комаха, вирушивши до Кам'янець потрапляє до Могилева, де цілий день розшукує неіснуючу вулицю і врешті повертається до Києва» [5, с. 216]. Крім того, С. Павличко проводить аналогії між романами «Доктор Серафікус» і «Нудота» Ж.-П.Сартра, зокрема, відзначає «деяку схожість між героїнями Вер та Анні і їх стосунками відповідно з Комахою й Антуаном Рокантемом, головними героями романів» [5, с. 217].

Дослідниця Ю. Загоруйко [4] акцентує увагу на психологізації романів В. Домонтовича. Так, майже всі нечисленні дослідники творчості В. Домонтовича погоджуються з тим, що однією з визначальних прикмет його прози є її проблематика, а саме «зображення й аналіз стосунків і конфлікту раціональних, себто розумових, логічних, усвідомлюваних, та ірраціональних (інстинктивних, алогічних, підсвідомих, навіть абсурдних) факторів людської свідомості» [4, с. 12].

Роман «Дівчина з ведмедиком» чітко показує різницю між двома групами персонажів: «раціоналістами» та «ірраціоналістами», велетенську прірву між ними і нездатність порозумітися, що завдає усім тільки страждань. Для раціоналіста Варецького найсильнішим є прагнення до ірраціонального, уособленням якого є Зина, яку він кохає, власне, «саме за таку її алогічність, екстравагантність, непередбачуваність» [4, с. 12].

У творах В. Домонтовича помічається вплив фрейдизму. Оскільки всі його романи є любовними чи стилізованими під такі, то природною видається їх відкритість до сексуальності, а отже, і до психоаналізу: «тінь забороненого, але докладно прочитаного Фрейда, падає на окремі ситуації цих романів» [4, с. 13]. «Бажання, сховані й притлумлені вдень, прокидаються вночі, – пише автор в «Докторі Серафікусі». – У нічних снах вони набувають реальності, й людина пізнає на решті те, що поза цим, може, назавжди лишилися б для неї не відомим і неоявленим. Коли б люди не бачили снів, може вони ніколи не довідалися би про те, що існує. Тільки у снах розкривається справжній сенс наших бажань» [3]. І далі: «Сон розбуркав те, що досі було притлумлене, сховане в глибинах його істоти! Сон підказав бажання, перетворивши його уже на заздальгідь завершене переживання» [3].

Цей та інші епізоди творів виконані у дусі фрейдівського «Тлумачення сновидінь». Сни повторюються. Вони лейтмотивні, й мотиви снів заступають зміни й подробиці любовних пригод». У романі «Дівчина з ведмедиком» автор застосовує термін «сублімація», але в переносному значенні й з іронічним відтінком. Пасаж про культуру в розділі 5 «Доктора Серафікуса» перегукується з працею Фрейда «Незадоволення культурою». Нагадаємо, що в цій праці розвивається думка про культуру, як про явище, що виникло як засіб придушення тваринних інстинктів людини і, частково, як наслідок цього придушення. Взагалі, конфлікт між культурним, цивілізацією як такою і тваринним, низьким є не чим іншим, як варіацією конфлікту між раціональним та ірраціональним; його розробленість в працях Фрейда зайвий раз доводить актуальність цієї теми та рівень викликаного нею інтересу. Слова Фрейда «... в житті сьогоднішньої культурної людини не залишилося місця для простого і природного кохання двох людей» можуть вичерпно пояснити загальний пафос прози В. Домонтовича.

Найбільш розлогими сучасними дослідженнями творчості В. Домонтовича стали монографії *В. Агєєвої* [1] та *М. Гірняк* [2]. Так, В. Агєєва розглядає творчість В. Домонтовича у широкому контексті становлення й розвитку модернізму. Авторка вводить розмаїтий біографічний матеріал, окреслює інтелектуальне середовище неокласиків, послуговується психоаналітичними методологіями. У підсумку така синтетична розвідка покликана звести до спільного знаменника заявлені вище вектори прочитання творчості митця. Разом з тим

базова метафора, винесена у назву книги – парадокс – влучно оприявнює певні труднощі у спробі комплементарного поєднання часто суперечливих тенденцій. Монографія М. Грняк ніби «виростає» із розділу книги В. Агеєвої «Роздвоєна особистість», теоретично інкорпоруючись у силове поле інтелектуальної прози, аспекти формування авторської свідомості, текстуальної стратегії, жанрово-стильової специфіки, образної системи художніх творів митця.

Відтак, всі заявлені інтерпретаційні локуси сукупно допомагають відкрити «завісу» справжнього В. Домонтовича. Але глибше пізнати митця і знайти свого Домонтовича допоможе лише власна рецепція.

Література

1. Агеєва В. Поетика парадокса. Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича: монографія. Київ: Факт, 2006. 432 с.
2. Грняк М. Таємниця роздвоєного обличчя. Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича. Львів: Літопис, 2008. 286 с.
3. Домонтович В. Повні тексти творів. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=287> (дата звернення: 25.02.2021).
4. Загоруйко Ю. Митець незвичайної долі (Віктор Петров-Домонтович). *Слово і час*. 1992. № 7. С. 10–16.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. Київ: Либідь, 1997. 447 с.
6. Шевельов Ю. Шостий у гроні: В. Домонтович в історії української прози. *Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології*: у 2 т. Харків: Фоліо, 1998. Т. 2. С. 98–135.
7. Шкандрій М. Український прозовий авангард 20-х років. *Слово і час*. 1993. № 8. С. 52–59.

References

1. Aheieva, V. (2006). *Poetyka paradoksa. Intelektualna proza Viktora Petrova-Domontovycha* [The paradox poetics. Victor Petrov-Domontovych's intellectual prose]. Kyiv: Fakt, 432 s. [in Ukrainian].
2. Hirniak, M. (2008). *Taiemnytsia rozdvoienoho oblychchia. Avtorska svidomist v intelektualnii prozi Viktora Petrova-Domontovycha* [The secret of a forked face. Author's consciousness in the intellectual prose of Viktor Petrov-Domontovych]. Lviv: Litopys, 2008. 286 s.
3. Domontovych, V. *Povni teksty tvoriv* [The full texts]. Biblioteka ukrainskoi literatury: veb-sait. URL: // <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=287> (data zvernennia: 25.02.2021) [in Ukrainian].
4. Zahoruiko, Yu. (1992). *Mytets nezvychainoi doli (Viktor Petrov-Domontovych)* [The artist of unusual fate (Victor Petrov-Domontovych)]. *Slovo i chas*. №7. S.10–16 [in Ukrainian].

5. Pavlychko, S. (1997). *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi* [The discourse of modernism in the Ukrainian literature]. Kyiv: Lybid. 447 s. [in Ukrainian].

6. Shevelov, Yu. (1998). *Shostyi u groni: V. Domontovych v istorii ukrainskoi prozy* [The sixth in the cluster: V. Domontovych in the history of Ukrainian prose]. Porohy i zaporizhzhia: Literatura. Mystetstvo. Ideolohii: u 2-kh t. Kharkiv: Folio. Tom 2. S. 98–135 [in Ukrainian].

7. Shkandrii, M. (1993). *Ukrainskyi prozovyi avangard 20-kh rokiv* [The Ukrainian prose avant-garde of the 1920s]. Slovo i chas. №8. S. 52–59 [in Ukrainian].

O. M. Kaplenko

Associate Professor of Ukrainian Literature,
Methods of Teaching and Journalism Department,
Nizhyn Mykola Gogol State University

The interpretation paradigm of V. Domontovych's creativity

The stages of formation of the interpretation paradigm of Victor Domontovych's artistic creativity, the person of particular abilities and talents, a bright intellectual figure in the Ukrainian science and literary world is represented in the article. Nowadays, of course, we have already an established academic version of this artist's creativity reading, after all V. Domontovych is finally being studied in the profile classes of the high school. However the way to real Domontovych is still going on.

The author's concepts paradigm of artistic dominants vision of writer's creativity covers several positions. First of all the article proposes to update Yu. Shereh-Shevelov's views, who refers Domontovych to neoclassicists. The researcher restores the process of this group formation and clearly fits Domontovych into this chronology, noting that V. Domontovych stays closer to the beginning to the group than for example M. Rylskiy and M. Drai-Khmara. M. Shkandriy codifies V. Domontovych as a avangardist first of all because of the desire for changes and decanonization of classics and recognized authorities, formal experiments. Instead S. Pavlychko notes a certain affinity of V. Domontovych's ideas and ideas of existentialism because the conflict of rational and irrational beginning in our consciousness takes the first place in the writer's works. The researcher Yu. Zagoruiko focuses on the psychologization of novels and freudianism influences. V. Ageeva's monograph and M. Hirnyak's monograph, where the researcher examines the writer's artistic legacy in the context of formation and development of modernism, in particular intellectual prose, become the most thorough modern studys of V. Domontovych creativity.

Key words: V. Domontovych, the interpretation paradigm, neoclassicists, the intellectual prose.